

ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Р.О. Стефанчук*, М.О. Стефанчук**

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗМІСТУ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ВХОДЖЕННЯ ДО БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Процеси європейської інтеграції, які на сьогодні є визначальними в сфері організації суспільного життя в Україні, мають суттєвий вплив і на освітньо-наукову діяльність у державі. Особливо актуальним на загальному фоні є питання входження України до Болонського процесу. Адже підписавши в травні 2005 року Болонську декларацію, Україна взяла на себе зобов'язання до 2010 року стати повноправним членом європейського освітнього простору.

Однак на етапі входження України до європейського освітнього простору перед нами стоїть низка ключових завдань, основні з яких визначаються наступним чином: а) введення двоциклового навчання; б) запровадження кредитної системи; в) контроль якості освіти; г) розширення мобільності; д) забезпечення працевлаштування випускників; е) забезпечення привабливості європейської системи освіти.¹ Саме тому ми спробуємо в даному контексті розглянути проблеми юридичної освіти та науки, а також висловити своє бачення їх вирішення.

Першим ключовим завданням на етапі входження України до Болонського процесу визначено необхідність введення “двоциклового навчання”. Це слід розуміти так, що сам процес навчання в своїй основі буде підрозділятися на два основних послідовних цикли. Перший цикл матиме на меті надання можливості студенту отримати перший академічний рівень (бакалаврський рівень) і триватиме не менше 3 років, а другий цикл, базуючись на отриманому першому академічному рівні, створює можливість отримати більш високий рівень освіти (магістерський рівень) за 1-2 роки та/або після цього отримати докторський ступінь. Впроваджуючи принцип двоцикловості навчання, ми можемо зустрітись із низкою проблем, що утруднюватимуть вироблення єдиного підходу, що особливо стосується здобуття вищої юридичної освіти. І річ тут у відмінності двох правових систем, які в основному панують в Європі — континентальна (романо-германська) та звичаєва (англо-американська). Адже не секрет, що кожна з них зорієнтована на свій специфічний історично обумовлений підхід щодо правового регулювання та охорони суспільних відносин. У найбільш

© Стефанчук Р.О., Стефанчук М.О., 2005

* проректор з наукової роботи Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук, доцент

** аспірант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

¹ Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубіянюк В.Д., Бабин І.І. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003-2004 рр.) — Київ-Тернопіль, 2004. — С. 13-14.

загальних рисах, якщо в романо-германській системі права найбільша роль відводиться законам, що будуються на догмі, то в англо-американській — на першому місці стоїть прецедент, судова практика. Це певним чином і обумовлює специфіку щодо здобуття вищої юридичної освіти. Так, наприклад, система вищої юридичної освіти в державах із звичаєвою правовою системою в основному побудована на вивченні практики юриспруденції, тоді як у державах континентальної системи права є хиби у надлишковому теоретичному підході до вивчення юриспруденції.² В свою чергу, питання додатково ускладнюється ситуацією, що склалась на сьогодні в Україні. Адже попри те, що окремі вищі юридичні навчальні заклади вже перейшли на двохциклове навчання та випускають фахівців бакалаврів та магістрів, слід визнати, що на сьогодні чітко не визначені ті посади та види робіт, які може виконувати кожен із вказаних освітньо-кваліфікаційних рівнів, а також не вирішується питання про комплексну перекваліфікацію осіб, які до моменту вступу України до Болонського процесу отримали освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста.

Ще більш проблемно стоятиме питання щодо набуття ступеня доктора наук, який при входженні України до єдиного освітньо-наукового європейського простору. Адже відомо, що в Україні, як і більшості країн колишнього СРСР, збережена двоступенева система кваліфікації наукових (академічних) ступенів, а саме кандидат наук та доктор наук. Очевидно, що ця проблема може мати два вирішення. Перше вирішення полягає в прирівненні ступеня кандидата наук до ступеня доктора (PhD) із подальшим скасування першого. Друге вирішення проблеми може полягати у тому, щоб прирівняти ступінь кандидата наук до ступені доктора (PhD), а ступінь доктора наук зробити національним рівнем найвищої наукової кваліфікації. Однак у будь-якому випадку, перед Україною стане питання передання про перехід від присвоєння “ваківських” до присвоєння “вузівських” наукових ступенів, тобто коли Наукові (Вчені) ради “престижних” вищих навчальних закладів будуть наділені правом самостійного присвоєння вказаних наукових ступенів, без подальшої їх легітимації відповідним державним органом. Це дасть можливість підвищити відповідальність вищих навчальних закладів та розвивати здорову конкуренцію між ВНЗ та їх випускниками.³

Запровадження кредитної системи зводиться до впровадження у всіх вищих навчальних закладах країн — учасниць Болонської декларації системи обліку трудомісткості навчальної роботи у кредитах, взявши за основу ECTS (Європейська кредитно-трансферна система) та зробивши її певним чином нагромаджувальною системою. Однак і в цьому напрямку можуть виникати труднощі, що пов'язані із намаганням створити загальноєвропейську освітню систему. Перша проблема — загальноосвітня. Вона полягає у відсутності єдиного збалансованого підходу до розробки кредитно-модульної системи організації навчального процесу (КМСОНП) та методики оцінювання системи залікових одиниць. На нашу думку, очевидною тут є недопустимість директивного підходу до вирішення цього питання. Вважаємо, що найбільш вдалим та ефективним способом вирішення даної проблеми є створення національної робочої групи, яка б включала в себе провідних спеціалістів в освітянській сфері, що представляли б різноманітні регіони та вищі навчальні заклади. На дану групу необхідно було б покласти завдання розробки методики та інструментарію розрахунку системи залікових одиниць, і результати роботи широко висвітлювати на рівні друкованих та електронних засобів масової інформації з метою дати можливість широкій громадськості долучитись до обговорення даного питання. Проте навіть розробка такої методики та інструментарію не повинна перешкоджати розвитку автономності вищих навчальних закладів, яким повинна бути забезпечена можливість вироблення та запровадження власних методик розрахунку кредитів.

² Новикова Н.С. Болонский процесс и высшее юридическое образование // Правоведение. — 2003. — № 2. — С. 253.

³ Кропачев Н.М., Попондопуло В.Ф., Филиппова М.В., Шевелева Н.А. Система высшего юридического образования в России: состояние и перспективы развития // Правоведение. — 2004. — № 5. — С. 4-20.

Друга проблема має галузевий характер. Вона пов'язана, насамперед із тим, що якщо створення єдиного освітянського простору в системі технічної освіти є допустимим, то при його впровадженні в сферу гуманітарної освіти окреслюються серйозні труднощі. Розглянемо їх на прикладі окремих фундаментальних дисциплін, що викладаються на юридичному факультеті. Так, студент юридичного вищого навчального закладу, отримавши надзвичайно позитивні кредити по одному із спеціалізованих юридичних курсів, наприклад по “Цивільному праву України”, бажає продовжити своє навчання в університеті іншої держави, наприклад Франції. То чи означає це, що, перевівшись, він матиме такий самий кредит, і якщо так, то з якого предмета. Адже, по-перше, цю дисципліну в французьких університетах не читають, а по-друге, просто автоматично зарахувати даний кредит за суміжну дисципліну, наприклад “Цивільне право Франції”, було б неправильно. Саме тому різко загострюється, по-перше, проблема відповідності навчальних планів українських та зарубіжних ВНЗ зі споріднених дисциплін, а по-друге, проблема розробки та впровадження у вищих навчальних закладах юридичного профілю курсів, які б разом із національними правовими дисциплінами могли давати студентам знання щодо відповідних правових дисциплін зарубіжних країн. Це можливо або через запровадження загальних засад порівняльного правознавства, де б досліджувались загальні тенденції уніфікації законодавств різних країн, або шляхом введення відповідних компаративістських курсів, наприклад “Цивільне право зарубіжних країн”. Окрім цього, сприйняття такого підходу буде першим кроком до зближення правових систем самих держав, що входять у єдиний європейський освітній простір.

Ведучи мову про контроль якості освіти, ми повинні зазначити, що для вирішення цього питання планується організація акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. При цьому акцент повинен бути зміщений із тривалості або змісту навчання на визначення тих знань, умінь та навичок, які отримали випускники. Важливе місце в цьому процесі повинні відігравати **національні та транснаціональні стандарти** з кожного освітньо-кваліфікаційного рівня та профілю підготовки. Але слід констатувати, що попри той факт, що стандарти, розроблені в нас уже для 80 відсотків напрямів підготовки, містять усі вимоги до компетентності та кваліфікаційну характеристику і системи діагностики якості знань⁴, у нас вже 15 років поспіль одна із провідних спеціальностей “Правознавство” немає своїх узаконених державних стандартів. Такий стан речей, безумовно, впливає на кількість вищих навчальних закладів у цій сфері та якість надаваних ними освітянських послуг. Із огляду на змістовний підхід до державного стандарту за даною спеціальністю, то слід висловити наступне.

По-перше, слід обов'язково переглянути набір (каталог) дисциплін, які повинні викладатись у юридичних вищих навчальних закладах та юридичних факультетах. При цьому необхідно виходити із суттєвого зменшення загальноосвітніх дисциплін, які повинні викладатись у загальноосвітніх навчальних закладах. Доцільно відійти від підготовки на спеціалізованих факультетах “кросвордистів”, тобто осіб, які знають “дещо про все”, потрібно спрямовувати освіту на глибинне вивчення свого фаху, своєї спеціальності. Непотрібно перетворювати перший курс юридичного вищого навчального закладу у 11 чи 12 клас школи. Навпаки, слід здійснити адаптацію системи загальної освіти до системи вищої освіти з метою підвищення якостей адаптаційних абітурієнта. Натомість необхідні студенту знання загальноосвітніх дисциплін повинні або розкриватись під час викладання спеціалізованих юридичних дисциплін (наприклад, загальні економічні знання можна поглиблювати через курси цивільного, фінансового, банківського права, історичні — через історію держави та права тощо), або через впровадження юридично

⁴ Кремень В. Болонський процес: зближення, а не уніфікація // Дзеркало тижня. — 2003. — 13-19 грудня.

спрямованих загальноосвітніх курсів (наприклад, “філософія права”, “соціологія права”, “етика права” тощо), тобто слід здійснити “юридизацію юридичної освіти”⁵.

По-друге, потрібно забезпечити спадковість юридичної освіти, тобто таким чином продумувати навчальні плани, щоб вони максимально повно відображали потребу майбутнього юриста у кількості та якості отриманих знань, навичок та умінь, і водночас формувались на принципі нарощування, тобто коли на знаннях більш загального змісту йде нарощування знань більш спеціальних. Усе повинно мати свою послідовність. Не можна допускати такого варіанту, який мав місце в одному із проектів державних стандартів у сфері юридичної освіти, відповідно до якого спочатку пропонувалось вивчення “Сімейного права”, а лише після цього вивчення “Цивільного права”. Така непослідовність може призвести до того, що втратиться зв’язок між загальними та спеціальними дисциплінами, що неминуче призведе до зниження рівня знань.

По-третє, ми не можемо погодитись із підходом, відповідно до якого державні стандарти можуть існувати тільки на рівні підготовки бакалаврів, а підготовкою магістрів повинні займатись вищі навчальні заклади. На нашу думку, такий підхід не може вважатись правильним, оскільки держава повинна відповідати за рівень фахівців, які отримують вищу юридичну освіту, особливо коли вони отримують її за найвищим освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр». Тому більш виправданим у цьому випадку є підхід, коли державні стандарти існуватимуть на всіх освітньо-кваліфікаційних рівнях. Однак слід змінити підхід до формування цих стандартів, щоб забезпечити реальну автономію вищих навчальних закладів. Це можливо, наприклад, у випадку встановлення для бакалаврів 8-12 загальнообов’язкових дисциплін, а решта — дисципліни вільного вибору вищого навчального закладу та студентів. Аналогічний підхід видається виправданим і при формуванні навчальних планів магістрів, адже дотримуючись такого принципу ми не втратимо державного управління якістю освіти та належним чином забезпечимо автономію вищих навчальних закладів.

По-четверте, потрібно звернути увагу і на обрання форм навчального процесу. Так, із входженням до Болонського процесу суттєво зростає роль та значення самостійної підготовки студентів на юридичних факультетах, оскільки навчальне навантаження має містити п’ятдесят і більше відсотків СРС. Самостійна робота повинна стосуватись, насамперед, аналізу нормативно-правових актів, практики їх застосування, вивчення спеціалізованої літератури (монографій, публікацій у періодичних журналах тощо) та подальшого її обговорення тощо. Важливим у цьому напрямку вбачається також і формування та впровадження методичних рекомендації щодо найбільш прийнятних форм звітності та перевірки результатів самостійної роботи студентів. Окремо потрібно визначити питоме співвідношення лекцій, семінарів, практичних занять та інших форм навчального процесу. Ми вважаємо, що тут слід підходити диференційовано, залежно від року навчання. На перших курсах, коли накопичуються спеціальні знання, більше уваги слід приділяти лекційним та семінарським заняттям. Однак потрібно відходити від “відтворювального (диктантного) підходу” та “затеоретизованості” і більшу увагу звертати на формування понятійно-категоріального апарату та значення знань, що отримуються, у практичній діяльності. Адже як правильно говорять, що “теорія без практики суха, а практика без теорії глупа”. Однак запровадження прикладного підходу у навчанні бакалаврів може спричинити кадрову проблему. Це обумовлено тим, що в окремих навчальних закладах, які готують спеціалістів юридичного напрямку науково-педагогічні працівники поділяються або на “мажорних теоретиків”, або на “професорів-бізнесменів”, які обмежились наданням послуг у власних юридичних фірмах. Тому, лише вирішивши проблему якісного співвідношення теорії та практики в навчальному процесі та орієнтувавши освіту на прикладний характер її застосування, ми зможемо вирішити проблему випуску із вищих навчальних закладів спеціалістів,

⁵ Топорнин Б.Н. Правовая реформа и развитие высшего юридического образования в России // Государство и право. — 1996. — № 7. — С. 43.

які, окрім фундаментальних знань, будуть наділені відповідними навичками та уміннями. Вважаємо, що тут свою позитивну роль може відіграти і гармонійне поєднання академічної освіти із клінічною. Мова йде про залучення студентів, які здобувають освіту за правничим напрямком, до юридичного обслуговування населення через мережу створених юридичних клінік (громадських юридичних приймалень), які на сьогодні існують ледь не при кожному юридичному факультеті та доволі ефективно діють. Що стосується “теоретичного натиску” в освіті, то його необхідно посилити вже на рівні магістрів. Однак і в цьому випадку він повинен гармонійно поєднуватись із одночасним отриманням глибоких знань, вмінь і навичок у конкретному правовому напрямку. При цьому необхідно звернути увагу на недоцільність подальшого існування заочної та вечірньої форми вищої юридичної освіти, які за цей час фактично дискредитували себе та орієнтації на здобуття в стаціонарному (денному) режимі.⁶ В подальшому перспективним бачиться впровадження для отримання вищої юридичної освіти дистанційної форми⁷, однак це впровадження повинно бути належним чином пропрацьовано, щоб мінімізувати кількість зловживань.

Важливим завданням Болонського процесу є також розширення мобільності, причому вона повинна стосуватись як найбільш активних учасників освітянського процесу, тобто студентів і професорсько-викладацького складу. Для перших такий підхід дасть можливість отримувати єдину та одноманітну за якістю та доступністю освіту у будь-якому із вищих навчальних закладів Європи. Для других — це можливість збагатитись досвідом, донести власні наукові досягнення та розроблені ними оригінальні навчальні курси до максимально можливої аудиторії в межах Європи. Однак, як вірно відзначається в науковій літературі, такий підхід має іншу сторону медалі, а саме — приток студентів із країн, що розвиваються, до України, Росії та інших країн постсоціалістичного табору, з метою отримати більш дешеву освіту в цих країнах із подальшим працевлаштуванням у Європі.⁸ Тому такий підхід вимагає від нас перегляду національного законодавства щодо врегулювання відповідних відносин.

Надзвичайно важливим завданням вступу України в Болонський процес є і забезпечення працевлаштування випускників. Річ у тім, що сьогодні переважна більшість вищих навчальних закладів не беруть на себе зобов'язань у працевлаштуванні та поглибленні професіоналізації своїх випускників.⁹ Болонський процес відтепер ставить перед Україною завдання забезпечити орієнтацію вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання й уміння випускників повинні бути застосовані і практично використані на користь усієї Європи. А це зумовлює потребу у підготовці правників європейського класу, в уніфікації та спрощенні отримання академічних ступенів й інших кваліфікацій. Наша освіта повинна бути конкурентноспроможною на європейському рівні, наші фахівці повинні бути затребувані європейським юридичним ринком праці.

З огляду на вище наведене потрібно відзначити, що на сьогодні входження України до єдиного європейського простору ставить перед нами більше питань, ніж дає на них відповідей. Однак ми глибоко переконані, що організація освіти та науки в Україні потребує кардинальних реформ. Враховуючи одвічний консерватизм, що притаманний освітньо-науковій сфері, потрібно дати відповідь на питання: чи повинні ці реформи бути настільки поспішними, щоб не встигнувши збудувати нове, ми зруйнували старе.

⁶ *Топорнин Б.Н.* Правовая реформа и развитие высшего юридического образования в России // Государство и право. — 1996. — № 7. — С. 49-50.

⁷ Див.: *Стефанчук Р.О.* Перспективи розвитку правничої дистанційної освіти // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2002. — № 3. — С. 12-15.

⁸ *Кропачев Н.М., Попондопуло В.Ф., Филиппова М.В., Шевелева Н.А.* Система высшего юридического образования в России: состояние и перспективы развития // Правоведение. — 2004. — № 5. — С. 4-20.

⁹ *Андрейцев В.И., Андрейцев В.В.* Правовая освіта в Україні: проблеми теорії та практики. — К., 2000. — С. 22.